

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПОВНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ (ЕМАНСИПАЦІЯ) НЕПОВНОЛІТНІЙ ОСОБИ, ЯКА ЗАПИСАНА МАТІР'Ю АБО БАТЬКОМ ДИТИНИ

LEGAL ISSUES OF GRANTING FULL CIVIL LEGAL CAPACITY TO MINOR PARENTS (EMANCIPATION OF MINORS)

Демків Р.Я.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті розкриваються особливості надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Зазначається, що однією з новел цивільного законодавства України є інститут надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам (емансипації). Він передбачений ст. 35 Цивільного кодексу України. Сутність емансипації полягає в тому, що фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність.

Підґрунтям виникнення такого нового для України явища стала як необхідність правового регулювання наявних відносин, зумовлених новим економічним укладом України й стрімким розвитком підприємництва, так і біосоціальна природа людини – швидка акселерація підлітків тощо.

Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності розглядаються в порядку окремого провадження. Процесуальною формою звернення в справах окремого провадження є письмова заява, яка повинна відповідати вимогам чинного Цивільного процесуального кодексу України щодо змісту й порядку її пред'явлення.

Заявником у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності відповідно до вимог Цивільного процесуального кодексу України є неповнолітня особа. Разом з тим звертає на себе увагу неузгодженість Цивільного кодексу України й Цивільного процесуального кодексу України в частині регулювання віку особи, яка правосуб'єктна ініціювати провадження у вказаній категорії справ. Так, з одного боку, відповідно до Цивільного процесуального кодексу, заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених Цивільним кодексом України, особою, яка досягла шістнадцяти років. З іншого боку, виходячи зі змісту норм Цивільного кодексу України, повна цивільна дієздатність може бути надана особі з чотирнадцяти років (якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини). Для уникнення можливих проблем із тлумаченням відповідних норм Цивільного процесуального кодексу України й усунення колізій між нормативно-правовими актами цивільного законодавства пропонується внести певні зміни до зазначених законодавчих актів.

Ключові слова: повна дієздатність, емансипація, органи опіки й піклування, окреме провадження, неповнолітня особа, надання повної цивільної дієздатності.

The article addresses the issues of granting full civil legal capacity to minor parents. One of the innovations introduced in the civil law of Ukraine, specifically envisaged in the Article 35 of the Civil code of Ukraine, is the institute of granting full legal capacity to minor parents (emancipation of minors).

Emancipation denotes that the natural person having reached the age of 16 and is employed under the labor contract, or is willing to be engaged in the entrepreneurship, and also a minor parents may be granted full legal capacity.

Necessity for the legal regulation of the current relations, caused by the new economic environment, and dramatic growth of entrepreneurship, including biosocial nature of individuals, and rapid acceleration of minors, gave the impetus for the introduction of such a phenomenon in Ukraine. Cases on the granting the full legal capacity to minors are adjudicated in separate proceedings.

Procedural form of the application in the cases of separate proceedings is a written request in line with the criteria relating to the substance and filing, set out by the Civil procedural code of Ukraine.

The applicant in the cases of granting full legal capacity to minors, in accordance with the provisions of civil procedural code, is the minor.

However, Civil code of Ukraine and Civil procedural code of Ukraine are inconsistent in terms of the individual's age authorizing to file a written request in this category of proceedings.

On the one hand, the request to grant full legal capacity to the minor, under the provisions of civil procedural code, may be filed only in the cases spelled out by the civil code of Ukraine, namely by the person aged 16. Yet, on the other hand, taking into account the provisions of civil code of Ukraine, full legal capacity may be granted to individuals aged 14, given it refers to the minor parents.

In order to avoid possible problems pertaining to the interpretation of the relevant provisions of civil procedural code of Ukraine and to resolve conflicts it is suggested to bring in amendments to the mentioned legislative acts.

Key words: full legal capacity, emancipation, guardianship and custody bodies, separate proceedings, minors, granting full legal capacity.

Актуальність теми. Надання повної цивільної дієздатності, або емансипація (лат. emancipatio – звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень, зрівняння в правах), особам, які не досягли вісімнадцяти років (повноліття), закріплено в Цивільному кодексі України. Протягом останніх десятиліть проблема визначення підстав і порядку набуття повної цивільної дієздатності отримала досить широке розповсюдження. Насамперед це пов'язано із загальними тенденціями прагнення незалежності неповнолітніх від батьків, прагнення до самостійного життя та економічної незалежності тощо.

Загалом цивільно-правове регулювання порядку надання повної цивільної дієздатності в Україні досить унормоване відповідними актами цивільного законодавства, однак залишаються неврегульованими деякі аспекти, зокрема щодо надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Враховуючи не досить повний розгляд цього питання науковцями, воно потребує детальнішого аналізу.

Питанню надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності приділяли увагу ряд українських учених, таких, зокрема, як Н.Л. Бондаренко-Зелінська, М.В. Міщенко, О.В. Бермічева, Н.О. Ключковська, О.П. Мілевський, А.О. Мілевська, Н.А. Д'ячкова, однак низка питань у цій сфері залишаються дискусійними.

Саме актуальність вказаної проблематики, наявність прогалин у цивільному законодавстві України й необхідність їх усунення шляхом внесення змін до Цивільного процесуального кодексу зумовлюють мету написання статті.

Виклад основного матеріалу. Оголошення неповнолітньої особи повністю дієздатною істотно змінює її правовий статус. З цього часу вона може самостійно вчиняти будь-які правочини, й згода її батьків (усиновлювачів,

піклувальників тощо) не має правового значення. У разі емансипації неповнолітній переходить із категорії громадян, що володіють неповною цивільною дієздатністю, до категорії суб'єктів, повністю дієздатних, і тому в цивільно-правових відносинах він прирівнюється до повнолітніх громадян, зберігаючи водночас свій фактичний соціальний статус. Емансипована особа не може набувати лише тих суб'єктивних прав та обов'язків, для набуття яких законом встановлений віковий ценз [1, с. 298].

Відповідно до Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними. Цивільна дієздатність поділяється на три основні види:

- часткова (ст. 31 ЦК України) – належить фізичній особі, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа);

- неповна (ст. 32 ЦК України) – належить фізичній особі у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа);

- повна (ст. 34 ЦК України) – належить фізичній особі, яка досягла вісімнадцяти років (повнолітня особа) й фізичній особі, яка не досягла повноліття, але зареєструвала шлюб (з моменту реєстрації шлюбу).

Також ст. 35 ЦК України передбачає можливість надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка не досягла повноліття та не зареєструвала шлюб. Повна цивільна дієздатність може бути надана таким категоріям фізичних осіб:

- фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором;

- фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю;

- неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Водночас слід розмежовувати поняття надання та набуття повної цивільної дієздатності. Момент виникнення повної цивільної дієздатності в разі надання повної цивільної дієздатності залежить від акта компетентного органу (рішення органу опіки й піклування або рішення суду, яке набрало законної сили). У разі набуття повної цивільної дієздатності вона виникає з моменту реєстрації шлюбу або з моменту реєстрації неповнолітньої особи підприємцем [12, с. 17].

Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки й піклування за заявою зацікавленої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Таким чином, існують дві основні процедури надання повної цивільної дієздатності:

- якщо є згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника – надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки й піклування;

- якщо немає згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника – може бути надана за рішенням суду.

Тут необхідно відзначити, що, якщо повна цивільна дієздатність провадиться за рішенням органу опіки й піклування (у тому числі й неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини), то все відбувається в чітко визначеному порядку, передбаченому ЦК України. Якщо ж надання повної цивільної дієздатності органом опіки й піклування неможливе через відсутність згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника, її може надати суд. Судова процедура надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, має низку невідповідностей і колізій.

Отже, порядок провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника визначається главою III розділу IV Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, з норм якої випли-

ває, що такі справи мають розглядатись у порядку окремого провадження згідно з вимогами ст.ст. 301–304 ЦПК України.

Процесуальною формою звернення в справах окремого провадження є письмова заява, яка повинна відповідати вимогам чинного ЦПК України щодо змісту й порядку її пред'явлення. Аналізуючи провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, слід відзначити, що процесуальний порядок ініціювання процесу тут має загальні риси, які притаманні як позовному, так і окремому провадженню, але водночас має специфіку, яка властива лише цій категорії справ [2, с. 61].

Відповідно до ст. 301 ЦПК України, заява про надання повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених ЦК України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем проживання неповнолітньою особою, яка досягла шістнадцятирічного віку [3].

Таким чином, із заявою до суду про надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка не досягла повноліття, може звернутися неповнолітня особа, яка досягла шістнадцяти років. Це положення ЦПК України не зовсім відповідає ст. 35 ЦК України, в якій зазначено, що повна цивільна дієздатність може бути надана (крім фізичних осіб, яким виповнилося шістнадцять років та які працюють за трудовим договором чи хочуть займатися підприємницькою діяльністю) також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Тобто в ЦК України для осіб, які записані матір'ю або батьком дитини, не встановлено вік у шістнадцять років задля можливості набуття повної цивільної дієздатності, а використано термін «неповнолітня особа». Відповідно, неповнолітня особа, згідно із ЦК України, – це особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, якщо неповнолітня особа у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років народила дитину, записана матір'ю або батьком дитини й захоче набути повної цивільної дієздатності через суд (у випадку, якщо відсутня згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників), вона не зможе звернутися із заявою до суду в порядку окремого провадження через обмеження у віці (шістнадцять років), яке встановлене ст. 301 ЦПК України.

Зазначу, що на вказану неузгодженість вже була звернута увага в попередні роки деякими науковцями. Зокрема, Н.Л. Бондаренко-Зелінська зауважує про неузгодженість ЦК України й ЦПК України в частині регулювання віку особи, яка правосуб'єктна ініціювати провадження у вказаній категорії справ. Так, з одного боку, відповідно до ст. 242 ЦПК (ст. 301 у чинному ЦПК України), заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦК України, особою, яка досягла шістнадцяти років. З іншого боку, виходячи зі змісту ст. 35 ЦК України, повна цивільна дієздатність може бути надана особі із чотирнадцятирічного віку (якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини). Виникає питання, яким чином особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років за наявності передбачених законом підстав може ініціювати судове провадження? [2, с. 61].

Н.А. Д'ячкова, Є.С. Кугот під час аналізу судового порядку емансипації наголошують на певній неузгодженості норм цивільного й цивільно-процесуального законодавства. Так, згідно зі ст. 242 ЦПК України (ст. 301 у чинному ЦПК України), заява про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності може бути подана лише у випадках, передбачених ЦК України, особою, яка досягла шістнадцяти років. Водночас, виходячи зі змісту ст. 35 ЦК України, повна цивільна дієздатність може бути надана й неповнолітній особі, тобто особі, яка досягла чотирнадцятирічного віку, якщо вона записана матір'ю чи батьком дитини. Таким чином, правове становище

неповнолітніх віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років залишається не визначеним [1, с. 300].

Вказану неузгодженість науковці пропонують вирішити шляхом застосування ст. 29 ЦПК України (ст. 47 у чинному ЦПК України), за якою неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права й виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, в яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом [4]. Тобто подати заяву про надання повної дієздатності неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може особисто. Крім цього, Н.Л. Бондаренко-Зелінська для уникнення можливих проблем із тлумаченням ст. 242 ЦПК України (ст. 301 у чинному ЦПК України) пропонує внести зміни в її редакцію шляхом виключення з її змісту вказівки на шістнадцятирічний вік. Таким чином, найбільш вірним було б сформулювати положення ст. 242 ЦПК України (ст. 301 у чинному ЦПК України) наступним чином: «Заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених законом, подається до суду за місцем її проживання» [2, с. 61].

Вважаю, що застосування в такому випадку ст. 47 ЦПК України не може бути гарантією прийняття заяви про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. Адже суд може в одному випадку прийняти заяву до розгляду, а в іншому відмовити, посилаючись на ст. 301 ЦПК України, яка є спеціальною нормою.

У реєстрі судових рішень вдалося знайти лише одну справу про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності заявником, в якій була б неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років [5]. На жаль, суд у рішенні по даній справі просто посилається на ст. 35 ЦК України й ч. 2 ст. 29 ЦПК України (ст. 47 у чинному ЦПК України), не згадуючи ст. 242 ЦПК України (ст. 301 у чинному ЦПК України), й не обґрунтовує свою позицію щодо колізій між наведеними процесуальними нормами.

Ще однією спробою усунення зазначеної колізії є випадки, коли до суду із заявою про надання неповнолітній особі віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років повної цивільної дієздатності звертаються законні представники [6; 7]. У таких рішеннях, як і в попередньому, суд не обґрунтовує своєї позиції щодо колізійності процесуальних норм і можливості представництва у справах про надання неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, повної цивільної дієздатності. Загалом, такий спосіб може бути використаний, але у випадку, якщо тільки один із батьків не дає згоду на надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

Аналізуючи судові рішення у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, можна знайти випадки, коли в інтересах неповнолітніх (права, яким вже виповнилося шістнадцять років) до суду звертаються інші органи. Переважно це органи опіки й піклування [8; 9; 10]. Однак є також справа, в якій в інтересах неповнолітньої особи із заявою звернувся прокурор [11]. Що стосується можливості звернення до суду із заявою про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності органами опіки й піклування, то тут дуже неоднозначна ситуація.

У першому випадку орган опіки й піклування звернувся до суду із заявою про надання неповнолітній особі, якій станом на дату розгляду справи виповнилося 17 років, повної цивільної дієздатності. Батьки неповнолітньої особи позбавлені батьківських прав. Суд заяву органу опіки й піклування в інтересах неповнолітньої особи про надання повної цивільної дієздатності задовольнив і надав неповнолітній особі повну цивільну дієздатність.

У двох наступних випадках звернення в інтересах неповнолітньої особи органами опіки й піклування суди

повертали заяву заявнику, мотивуючи тим, що орган опіки й піклування не має повноважень на ведення цієї справи, оскільки із заявою про надання повної цивільної дієздатності до суду повинна звертатися неповнолітня особа або її законний представник відповідно до ст. 242 ЦПК України (ст. 301 у чинному ЦПК України).

У випадку звернення до суду із заявою в інтересах неповнолітньої особи прокурором суд задовольнив позов у повному обсязі й надав неповнолітній особі повну цивільну дієздатність.

Отже, бачимо, що в аналогічних ситуаціях суди приймають різні судові рішення, що не сприяє однозначному розумінню правових норм, захисту прав учасників цивільного судочинства й свідчить про наявність проблем під час здійснення цивільного судочинства у справах про надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам, які записані матір'ю або батьком дитини.

Підсумовуючи аналіз судової практики щодо надання неповнолітній особі у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, яка записана матір'ю або батьком дитини, повної цивільної дієздатності, можна зазначити, що у зв'язку з відсутністю чіткого й однозначного врегулювання цього питання та наявності колізій між нормами ЦК України й ЦПК України, неповнолітні особи зазначеного віку переважно не звертаються до суду з відповідними заявами через неможливість спрогнозувати перспективу такої справи, про що свідчить лише одна справа зазначеної категорії. Суди, своєю чергою, приймаючи судові рішення по таких справах, чітко їх не обґрунтовують, а обмежуються сухим посиланням на статті відповідних нормативно-правових актів.

Очевидно, що для усунення наведених законодавчих колізій необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 301 ЦПК України. Наприклад, Н.Л. Бондаренко-Зелінська пропонує сформулювати положення цієї норми таким чином: «Заява неповнолітньої особи про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених законом, подається до суду за місцем її проживання». Вважаю, що таке формулювання є не кращим варіантом усунення зазначених вище неточностей [2, с. 61]. Через те, що положення ч. 1 ст. 301 ЦПК України похідні від ст. 35 ЦК України, то логічним буде зазначити в ній як заявників дві категорії осіб, що мають право на отримання повної цивільної дієздатності: «неповнолітня особа, яка досягла шістнадцятирічного віку» й «неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини». Таким чином, ч. 1 ст. 301 ЦПК України необхідно доповнити положенням такого змісту: «Заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятирічного віку, або неповнолітньої особи, яка записана матір'ю або батьком дитини, про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем її проживання».

Таке формулювання ч. 1 ст. 301 ЦПК України надасть можливість звернення до суду з приводу надання повної цивільної дієздатності поряд із неповнолітніми особами, які досягли шістнадцятирічного віку і працюють за трудовим договором чи бажають займатися підприємницькою діяльністю, також неповнолітнім віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, які записані матір'ю або батьком дитини, а також буде відповідати ст. 35 ЦК України.

Висновки. Здійснивши аналіз підстав і порядку надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі за цивільним законодавством України, можна зазначити, що деякі аспекти для отримання повної цивільної дієздатності створюють на практиці незручності для звернення до суду під час реалізації неповнолітньою особою, яка записана матір'ю або батьком дитини, права на емансипацію. Зокрема, залишається не визначеним правове становище неповнолітніх, які записані матір'ю або батьком дитини,

віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років щодо можливості самостійного звернення до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності.

Для усунення такої колізії пропонується доповнити ч. 1 ст. 301 ЦПК України й викласти її в такій редакції: «Заява неповнолітньої особи, яка досягла шістнадцятиріч-

ного віку, або неповнолітньої особи, яка записана матір'ю або батьком дитини, про надання їй повної цивільної дієздатності у випадках, встановлених Цивільним кодексом України, за відсутності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника подається до суду за місцем її проживання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Д'ячкова Н.А., Кугот Є.С. Емансипація неповнолітніх за цивільним законодавством України. *Право і безпека*. 2012. № 3 (45). С. 297–301.
2. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Особливості відкриття провадження у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності. *Університетські наукові записки*. 2009. № 1 (29). С. 61–64.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV / *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
4. Цивільний кодекс України : Кодекс від 16 січня 2003 р. № 435-IV / *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
5. У справі № 318/2258/13-ц : Рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 23 серпня 2013 р. № 34615801 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34615801>.
6. У справі № 220/318/16-ц : Рішення Великоновосілківського районного суду Донецької області від 01 квітня 2016 р. № 56861829 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56861829>.
7. У справі № 207/2547/16-ц : Рішення Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 15 вересня 2016 р. № 61752289 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61752289>.
8. У справі № 2-о-147/11 : Рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда від 14 листопада 2011 р. № 19429313 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19429313>.
9. У справі № 196/576/13-ц : Рішення Царичанського районного суду Дніпропетровської області від 12 квітня 2013 р. № 30788406 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30788406>.
10. У справі № 318/2141/13-ц : Рішення Кам'янсько-Дніпровського районного суду Запорізької області від 02 серпня 2013 р. № 37660665 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37660665>.
11. У справі № 2-о-86/11/1222 : Рішення Попаснянського районного суду Луганської області від 03 листопада 2011 р. № 19091919 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19091919>.
12. Ключковська Н.О. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 16–21.